

Голові разової спеціалізованої вченої ради
Національного університету «Одеська юридична
академія» Міністерства освіти і науки України,
д.ю.н., проф. АНДРОНОВУ Ігорю Володимировичу

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, доцента, доцента кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу Національного університету «Одеська юридична академія» БУТА Іллі Олександровича на дисертацію КИСЕЛЬОВА Вадима Костянтиновича на тему: «Особливості розгляду судових справ про припинення права власності в умовах воєнного стану», подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дослідження.

Сучасна цивілістична доктрина традиційно розглядає право власності як системоутворюючий інститут приватного права, що забезпечує правову основу майнового обігу та визначає засади взаємодії приватних осіб із публічною владою та між собою. Уведення воєнного стану в Україні внаслідок повномасштабного збройного вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року поставило перед науковою спільнотою принципово нове питання: чи є категоріальний апарат і методологічні підходи сучасної цивілістики достатніми для адекватного регулювання відносин власності в умовах збройного конфлікту, та в який спосіб суди мають розглядати справи про захист право власності, в тому числі і про припинення права власності, за таких умов.

В умовах воєнного стану найбільш гостро відчувається зіткнення принципу непорушності права власності та конституційно визначеної можливості обмеження цього права в публічних інтересах, адже легітимна мета такого втручання є надзвичайно значущою. Воєнний стан розширив також і

перелік підстав припинення права власності, непоіменованих у Цивільному кодексі України - санкційна конфіскація, примусове відчуження активів держави-агресора, які вимагають переосмислення самої концепції підстав припинення права власності, що особливо актуально в умовах рекодифікації цивільного законодавства.

Не менш гостра доктринальна проблема виникає в галузі цивільного процесуального права: процесуальна наука та судова практика виробили чітке розуміння про доказування, розподіл обов'язків із доказування, а також про стандарти доказування. Ці процесуальні конструкції ґрунтуються на презумпції рівних процесуальних можливостей сторін і доступності доказової бази, тоді як збройний конфлікт перешкоджає ефективному збиранню і поданню доказів, особливо на тимчасово окупованій території. Постає закономірне запитання, чи слід у таких умовах зберігати традиційні процесуальні стандарти або виробити нові доктринальні підходи, що враховують специфіку правозастосування в надзвичайних умовах.

З практичного погляду актуальність дисертаційного дослідження підтверджується значним обсягом судової практики, що сформувалася з 2022 року і яка потребує доктринального осмислення, адже суди стикаються з принципово новими категоріями справ: про встановлення факту знищення нерухомого майна в зоні активних бойових дій; про оскарження реквізиції в умовах воєнного стану; про визнання права власності за відсутності правовстановлюючих документів, знищених внаслідок збройного конфлікту; про стягнення компенсації із держави-агресора в порядку цивільного судочинства. Відсутність єдиних доктринальних підходів до вирішення цих категорій справ зумовлює непослідовність судової практики і потребує формування наукових засад для її уніфікації.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому. Представлена до захисту дисертація є завершеним самостійним дослідженням з актуальної теми яка знаходиться на перетині цивільно-процесуальної та цивільно-правової науки. Дисертаційна робота Кисельова Вадима Костянтиновича є завершеним

самостійним науковим дослідженням, структура дисертації відповідає логіці наукового пізнання: через аналіз окремих підстав припинення права власності до процесуальних механізмів судового захисту, що свідчить про цілісність дослідження та усвідомлене авторське бачення його структури. Позитивно слід відзначити і поєднання у межах роботи процесуальних порядків розгляду справ в різних видах судової юрисдикції (адміністративна, господарська, цивільна), адже не зважаючи на те, що припинення права власності врегульоване Цивільним кодексом України, процесуальна форма розгляду справи різниться залежно від конкретної підстави припинення права власності.

Мета та завдання співвідносяться з об'єктом і предметом дослідження, вичерпно розкривають досліджувану сферу. Структура дисертації є логічною і послідовною, відповідає меті та завданням дослідження. Робота складається з анотації (українською та англійською мовами), вступу, трьох розділів, поділених на 12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У першому розділі здобувач аналізує стан дослідженості проблеми, визначає цивільно-правові засади припинення права власності, розкриває вплив воєнного стану на правовідносини власності та окреслює міжнародно-правовий контекст захисту особи в умовах збройного конфлікту. Цей розділ демонструє широку теоретичну обізнаність автора та вміння синтезувати різногалузеві підходи в єдину концептуальну рамку.

Другий розділ передбачає послідовний аналіз реквізиції, примусового відчуження з мотивів суспільної необхідності, санкційну конфіскацію, примусове вилучення майна держави-агресора та націоналізацію, що дозволяє здобувачеві систематизувати підстави припинення права власності в умовах воєнного стану. Принциповою перевагою розділу є те, що кожна з підстав аналізується не ізольовано, а в контексті її процесуального розгляду.

Третій розділ присвячено дослідженню процесуальних питань: визначенню юрисдикції у справах зазначеної категорії, подоланню судового імунітету держави-агресора, особливостям доказування, взаємодії національних і міжнародних компенсаційних механізмів.

Висновки дисертації є логічним підсумком проведеного дослідження, відповідають поставленим завданням і не виходять за межі предмета дослідження. Сформульовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства є конкретними, технічно обґрунтованими і відповідають реальним прогалинам чинного регулювання.

Загальний обсяг дисертації становить 264 сторінки, з них основного тексту – 187 сторінок, список використаних джерел складається з 357 найменувань, робота містить 3 додатки (список публікацій здобувача за темою дисертації, законодавчі пропозиції, а також матеріали, що підтверджують впровадження результатів дослідження у практичну та навчальну діяльність). Обсяг і структура роботи відповідають вимогам, що висуваються до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії.

Тематика дисертаційного дослідження відповідає науково-дослідному плану кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Захист прав людини в порядку цивільного судочинства в цифрову еру» на 2021-2025 рр., що є складовою частиною плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя людини в людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021-2025 рр. (державний реєстраційний номер 0122U000266).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації, їх достовірності та новизни.

Наукові положення, висновки і рекомендації дисертаційної роботи є належно обґрунтованими і спираються на широку джерельну базу. Теоретичну основу дослідження становлять праці провідних вітчизняних цивілістів і процесуалістів, зокрема Н. Ю. Голубєвої, О. В. Дзери, Р. А. Майданика, І. Є. Спасибо-Фатєєвої, а також зарубіжних учених. Емпіричну базу становлять постанови Верховного Суду, рішення Конституційного Суду України, практика Вищого антикорупційного суду, рішення судів загальної юрисдикції, а також значний масив практики ЄСПЛ, у тому числі рішення у справах «Україна та

Нідерланди проти Росії», «Кіпр проти Туреччини», «Україна проти Росії (щодо Криму)». Така джерельна база є достатньою і забезпечує достовірність отриманих результатів.

Достовірність висновків дисертації підтверджується коректним застосуванням методологічного інструментарію: діалектичного, системно-структурного, порівняльно-правового, логіко-юридичного методів, які у своїй сукупності дозволяють всебічно дослідити як матеріально-правовий, так і процесуальний виміри обраної теми. Висновки дисертації є внутрішньо несуперечливими, логічно випливають із проведеного аналізу і не виходять за межі предмета дослідження. Положення, сформульовані в кожному з розділів, узгоджуються між собою і підтверджуються у загальних висновках, що свідчить про концептуальну єдність роботи.

Таким чином, наукові положення, висновки і рекомендації дисертації є достатньо обґрунтованими, достовірними і відзначаються реальною науковою новизною, що відповідає вимогам, що висуваються до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право».

Повнота викладу положень дисертації в роботах, опублікованих автором.

Сформульовані в дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації, що виносяться на захист отримані автором самостійно. Три наукові статті, опубліковані у фахових виданнях, включених до переліку МОН України, охоплюють ключові теоретичні підрозділи дисертації. Апробаційні публікації у збірниках матеріалів наукових конференцій і круглих столів (7 публікацій у 2015–2025 рр.) у сукупності забезпечують відображення ширшого кола питань дисертаційного дослідження. Водночас слід зазначити, що окремі положення дисертації (концепція воєнного стану як особливого правового режиму системної трансформації механізму припинення права власності, процесуальна модель встановлення факту знищення нерухомого майна в порядку окремого провадження) висвітлені в опублікованих працях лише частково і заслуговують на подальше розгорнуте монографічне висвітлення.

В цілому публікації здобувача відповідають кількісних та якісних вимог апробації результатів дисертаційного дослідження, а їх тематика достатньо повно відображає зміст і структуру дисертаційної роботи.

Наукова новизна отриманих результатів.

Наукова новизна дисертаційного дослідження Кисельова Вадима Костянтиновича полягає в тому, що вперше у вітчизняній правовій науці здійснено комплексне теоретичне та практичне дослідження особливостей судового розгляду справ про припинення права власності в умовах правового режиму воєнного стану в єдності матеріально-правового і процесуального вимірів з урахуванням новітнього законодавства та судової практики 2022–2025 років.

На рівні положень, обґрунтованих вперше, здобувач формулює шість самостійних наукових результатів. Центральним серед них є концепція воєнного стану як особливого правового режиму втручання у право власності, який не зводиться до застосування окремих спеціальних норм, а передбачає системну трансформацію підстав, процедур, гарантій, компенсації та меж судового контролю. Це концептуально нове бачення долає обмеженість попередніх підходів, що розглядали воєнний стан лише як зовнішній фактор, і відкриває можливість для цілісного доктринального осмислення відповідних правовідносин. Принциповим є також обґрунтування пониженого стандарту судового доказування у справах про знищення майна в умовах воєнного стану із запровадженням спростовної презумпції причинно-наслідкового зв'язку між знищенням нерухомого майна та бойовими діями на відповідній території.

На рівні удосконалених положень здобувач розвиває тлумачення правової природи санкційної конфіскації як інституту на перетині цивільно-правового та публічно-правового регулювання, а також уточнює межі судового контролю у справах про реквізицію, доводячи недопустимість оцінки судами доцільності та ефективності військових рішень із зосередженням контролю на питаннях дотримання процедури і принципу пропорційності.

У якості положень, що набули подальшого розвитку, здобувач поглибив розмежування правової природи реквізиції, примусового відчуження для суспільних потреб, санкційної конфіскації та націоналізації в умовах воєнного стану з позиції їх матеріально-правових підстав, обґрунтувавши, що реквізиція, конфіскація та санкції є тими способами припинення права власності, в яких публічна влада остаточно усуває приватну автономію власника, що в умовах воєнного стану якісно змінює їхню правову природу і підвищує ризики порушення конституційних гарантій права власності.

Практична і теоретична значимість отриманих результатів дисертаційного дослідження.

Теоретична і практична значимість результатів дисертаційного дослідження Кисельова Вадима Костянтиновича визначається як внеском у розвиток доктрини цивільного та цивільного процесуального права, так і безпосереднім впливом на правотворчу та правозастосовну діяльність. У сфері правотворчості дисертація містить конкретні опрацьовані пропозиції щодо внесення змін до законодавства, зокрема, у закріплення пониженого стандарту доказування, спеціального підходу до визначення дати знищення майна та особливостей окремого провадження у відповідних справах.

Дисертація формує теоретичне підґрунтя для подальших досліджень з проблематики захисту права власності в умовах збройного конфлікту, компенсаційних механізмів відшкодування шкоди постраждалим від агресії, а також реформування процесуального законодавства у справах щодо захисту права власності.

У навчальному процесі результати дослідження впроваджені у викладання курсів «Цивільне право», «Цивільний процес» та «Розгляд окремих категорій цивільних справ у судах» тощо в Національному університеті «Одеська юридична академія», що підтверджується Актом від 10 квітня 2026 р.. Сформульовані теоретичні положення і практичні рекомендації можуть бути використані при підготовці підручників, навчальних посібників і практикумів із зазначених дисциплін.

Дискусійні положення та зауваження щодо результатів дослідження, які виносяться на захист.

Загалом позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження, можна висловити окремі зауваження та дискусійні міркування, які стосуються висновків та пропозицій здобувача.

1. У дисертації обґрунтовується, що санкційна конфіскація активів підсанкційних осіб є цивільно-правовою за своєю суттю, однак не тотожною процедурі стягнення необґрунтованих активів чи вилученню майна держави-агресора. Водночас юрисдикцію у відповідних провадженнях здійснює Вищий антикорупційний суд – орган, що традиційно розглядається як спеціалізований суд у сфері публічно-правових відносин. Яким чином Ви пояснюєте цю інституційну суперечність між цивільно-правовою природою санкційної конфіскації та публічно-правовою спеціалізацією суду, що її здійснює? Чи не свідчить така конфігурація про те, що санкційне провадження є самостійним видом провадження, що потребує окремого процесуального регулювання поза межами як цивільного, так і адміністративного судочинства?

2. У підрозділі 2.3 (с. 98-100) дисертант слушно констатує, що Закон № 2116-IX наділяє РНБО повноваженнями, які за ст. 41 Конституції України належать виключно суду (конфіскація майна), і що в Законі не передбачено судового рішення про «примусове вилучення». Однак дисертант обмежується нейтральним викладом позицій різних авторів і пропонує лише загальний висновок про необхідність «подальшого доопрацювання» Закону. Така позиція потребує подальшого уточнення щодо моделі приведення санкційного механізму у відповідність до конституційних гарантій або обґрунтування допустимості виключень з принципу судового рішення в умовах воєнного стану, спираючись на доктрину відступу від Європейської Конвенції та можливостей обмеження конституційних прав, непоіменованих у ст. 64 Конституції України.

3. Здобувач обґрунтовує доцільність «пониженого стандарту доказування» у справах про знищення майна та формулює презумпцію причинно-наслідкового зв'язку між знищенням нерухомості та бойовими діями.

Проте доцільним було б розкрити співвідношення запропонованого стандарту зі стандартом «переваги доказів» (balance of probabilities), який вже застосовується в санкційних справах та у практиці ЄСПЛ (особливо враховуючи, що застосування стандартів доказування у цивільному судочинстві напряду не врегульовано).

4. Водночас слід зазначити, що в рамках дисертаційного дослідження такого рівня та обсягу автор, очевидно, свідомо обмежив порівняльно-правовий аналіз переважно практикою ЄСПЛ та окремими актами ЄС, утримавшись від детального дослідження національного законодавства та судової практики держав, які пережили збройні конфлікти або гібридні війни різної інтенсивності, зокрема, Ізраїлю, Хорватії, Боснії і Герцеговини, Грузії, Вірменії та Азербайджану тощо. Комплексне дослідження зазначеного зарубіжного досвіду з виявленням спільних закономірностей і специфічних національних рішень у сфері судового захисту права власності в умовах воєнних конфліктів та гібридних воєн, поза сумнівом, становить самостійний науковий інтерес і може слугувати перспективним напрямом подальших наукових досліджень автора, особливо для цілей повоєнного відновлення.

Однак висловлені зауваження та міркування мають здебільшого дискусійний характер, жодним чином не применшують наукову цінність та практичну значущість дисертаційної роботи Кисельова В. К. Вони радше свідчать про дискусійність ряду порушених у дослідженні проблем, що є незаперечною ознакою їхньої актуальності, та можуть слугувати орієнтиром для подальших наукових розвідок у цій предметній сфері.

Висновок.

Дисертація Кисельова Вадима Костянтиновича на тему: «Особливості розгляду судових справ про припинення права власності в умовах воєнного стану» відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261 (зі змінами), Вимогам до

оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 (зі змінами від 31 травня 2019 р. № 759) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами), а її автор – Кисельов Вадим Костянтинович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, нотаріального
та виконавчого процесу Національного
університету «Одеська юридична академія»

Ілля БУТ